

งานวิจัยชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์หลัก คือ ศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชน กรณีศึกษาชุมชนไผ่ขอน้ำ ซึ่งเป็นชุมชนเกษตรกรรมดั้งเดิมที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ริมแม่น้ำน่าน ในพื้นที่ตำบลมะตูม อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก เพื่อหาแนวทางในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนอย่างเหมาะสม เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยนำเครื่องมือมนุษย์วิทยาเดินดิน มาปรับประยุกต์ใช้ผ่านกระบวนการเรียนการสอนนอกชั้นเรียน โดย "สถาปนิกเดินดิน" และการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อธำรงรักษาไว้ซึ่งภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนไผ่ขอน้ำในระยะยาว

ผู้วิจัยขอขอบคุณสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ มหาวิทยาลัยนเรศวร สำหรับการให้ทุนสนับสนุนในการศึกษาครั้งนี้ ขอขอบคุณผู้ให้ข้อมูลทุกภาคส่วน อันประกอบด้วย บุคลากร และนิสิตนักศึกษา มหาวิทยาลัยนเรศวร คณะเจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลมะตูม ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 3 หมู่ที่ 4 ตำบลมะตูม อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก ชาวบ้านไผ่ขอน้ำ ในความร่วมมือในทุกกิจกรรม หวังเป็นอย่างยิ่งว่า ผลการศึกษาในครั้งนี้จะเป็นประโยชน์ในการขับเคลื่อนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนไผ่ขอน้ำได้อย่างเหมาะสมในระยะยาว

วิติยา ปิตตังนาโพธิ์

ผู้วิจัย

กุมภาพันธ์ 2556

การศึกษานี้เป็นการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชน กรณีศึกษาชุมชนไผ่ขอน้ำ ตำบลมะตูม อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก เพื่อหาแนวทางในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนอย่างเหมาะสม ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา การขยายตัวของเมืองแผ่ขยายเข้าถึงทุกพื้นที่ และโครงข่ายคมนาคมที่พัฒนาอย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านสิ่งแวดล้อม ด้านเศรษฐกิจ และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ความเป็นชนบทเริ่มถูกแทนที่ด้วยชุมชนเมือง รวมทั้งภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนที่ถูกคุกคามและค่อยๆกลืนหายไปกับความเป็นเมือง โดยเฉพาะชุมชนดั้งเดิมที่ตั้งถิ่นฐานริมแม่น้ำ เช่นเดียวกับ "ชุมชนไผ่ขอน้ำ" ซึ่งเป็นพื้นที่ศึกษาในครั้งนี้ ชุมชนดังกล่าว มีลักษณะภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนที่มีเอกลักษณ์น่าสนใจ สะท้อนเรื่องราวของสังคมเกษตรกรรมที่พึ่งพาน้ำเป็นแหล่งเพาะปลูก เป็นเส้นทางในการสัญจร อีกทั้งวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนที่อาศัยอยู่ริมแม่น้ำ สภาพที่อยู่อาศัยยังคงไว้ซึ่งสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น สะท้อนภูมิปัญญาในการปรับตัวอยู่ร่วมกับน้ำ อย่างไรก็ตามเอกลักษณ์ดังกล่าวข้างต้นเริ่มเปลี่ยนแปลงและเลือนหาย การศึกษาแนวทางในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนจึงเป็นสิ่งที่ท้าทายเพื่อคงรักษาไว้ซึ่งความเป็นตัวตนของท้องถิ่น และเป็นที่มาของการศึกษาในครั้งนี้

การศึกษาแนวทางในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนไผ่ขอน้ำ เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย 2 ขั้นตอนหลัก คือ การศึกษาองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชน โดยใช้แนวทางการประเมินภูมิทัศน์วัฒนธรรมชนบท ตามรายงานของ McClelland, et al. (1990:3-6) แนวทางการจัดการประยุกต์ใช้จากแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมของ Harashina (1996) ผลการวิจัยแสดงให้เห็นองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนทั้งเชิงกระบวนการ (Intangible/ Process components) และเชิงกายภาพ (Physical components) และแนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมอย่างบูรณาการ โดยอาศัยการพัฒนาเชิงกายภาพ การพัฒนาเครื่องมือกลไกการจัดการ และการสร้างเสริมจิตสำนึกให้ตระหนักถึงความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนควบคู่เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องในระยะยาว

คำสำคัญ (Keyword): ผลกระทบจากการขยายตัวของเมือง, การจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชน, ชุมชนไผ่ขอน้ำ, อำเภอพรหมพิราม, พิษณุโลก

This study aims to explore cultural landscape of Phaikhonam community; as a case study in Phrompiram District, Phitsanulok Province, in order to look into appropriate approaches to manage cultural landscape. Over the last few decades a process of urbanisation and a development of transportation have been expanded rapidly and consistently resulting in various changes in environmental, economic, and socio-cultural aspects over and around the country. Rural characteristics have been intruded and merged by urban contexts. Changes in cultural landscapes have been intermingled and slightly replaced by urban landscape characteristics; particularly, these become more obvious in water-based communities similar to Phaikhonam which is a traditional water-based settlement located on the Nan River. This was selected as a case study because of certain reasons; firstly, it is an agrarian community which people still carry on their livelihood and adjust their ways of living with water and nature. Interestingly, housing styles remain distinctive and represent local wisdom. However, this uniqueness has continuously been blurred; therefore, it is time to this study to explore and find proper ways for managing cultural landscapes, as local identities of Phaikhonam, in long run.

Qualitative methodology was main approach for carrying out this research which consist of two stages; firstly, components of cultural landscape were explored based on guidelines for evaluating and documenting rural historic landscapes reported by McClelland, et al. (1990:3-6); secondly, cultural landscape management was applied from Harashina (1996) approaches. Findings from the research reveal either tangible or intangible components of Phaikhonam cultural landscapes. The study suggests that there are three salient aspects consisting of physical, social mechanisms, and awareness on cultural landscape should be considered, in order to manage unique cultural landscape in more integrated ways.

Keyword: Impacts of Urbanisation, Cultural Landscape Management,
Phaikhonam Community, Phrompiram District, Phitsanulok

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

(Executive Summary)

หลายทศวรรษที่ผ่านมาการขยายตัวของเมือง และการพัฒนาโครงข่ายการคมนาคมมีการขยายและเติบโตอย่างรวดเร็ว และต่อเนื่อง นำความเปลี่ยนแปลงมาสู่ชุมชนทั่วทุกภูมิภาค ในหลายด้านทั้งการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมเชิงกายภาพ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สภาพสังคมและวิถีการดำเนินชีวิตที่ปรับเปลี่ยนสู่ความเป็นเมือง รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชน โดยเฉพาะชุมชนดั้งเดิมที่ตั้งถิ่นฐานริมแม่น้ำ ซึ่งชุมชนไผ่ขนานี้เป็นพื้นที่ที่ผู้วิจัยสนใจศึกษา เนื่องจากเป็นชุมชนเกษตรกรรมดั้งเดิมที่ตั้งถิ่นฐานริมแม่น้ำนาน ในอำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก มีรูปแบบสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่มีเอกลักษณ์ อีกทั้งวิถีชีวิตผู้คนในชุมชนยังมีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ และยังมีพึ่งพาอาศัยธรรมชาติอย่างถ้อยทีถ้อยอาศัย ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาสภาพวิถีการดำเนินชีวิตและความเป็นชนบทเริ่มเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นเมือง อย่างไรก็ตามยังไม่มีการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม ผลการศึกษาที่ได้สะท้อนให้เห็นองค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนไผ่ขนานประกอบด้วย องค์ประกอบเชิงกระบวนการที่จับต้องได้ยาก (Intangible/ Process components) และองค์ประกอบเชิงกายภาพ (Tangible components) โดยมีแนวทางที่เหมาะสมในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนอย่างบูรณาการ ครอบคลุมใน 3 มิติ ได้แก่ การพัฒนาด้านกายภาพ การพัฒนาวิถีทางสังคม และการเสริมสร้างจิตสำนึกให้ตระหนักถึงความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชน แนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนจึงเป็นกระบวนการสำคัญ ที่ไม่เพียงแต่เพื่อหลีกเลี่ยงผลกระทบจากการขยายตัวของเมืองที่อาจนำไปสู่ความเสียหายต่อมรดกภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชน แต่ก็นำไปสู่แนวทางการปฏิบัติที่ดีในการคงรักษาไว้ซึ่งอัตลักษณ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนไว้อย่างเหมาะสมในระยะยาว ซึ่งเป็นประโยชน์แก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการนำไปประยุกต์ปฏิบัติใช้ในพื้นที่อื่นๆได้อย่างเหมาะสม

	หน้า
คำนำ	ก
บทคัดย่อ	ข
Abstract	ค
บทสรุปผู้บริหาร	ง
สารบัญ	จ
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา	2
1.3 ขอบเขตของการศึกษา	2
1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	3
บทที่ 2 การทบทวนวรรณกรรม	5
2.1 ความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรม	6
2.2 องค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรม	7
2.3 แนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม	8
2.4 เครื่องมือในการศึกษาชุมชน	10
2.5 ข้อมูลของพื้นที่ศึกษาชุมชนไผ่ขอน้ำ	12
บทที่ 3 วิธีการดำเนินการศึกษา	20
3.1 วิธีการดำเนินการศึกษา	20
3.2 กรอบแนวคิดในการศึกษา	23
บทที่ 4 ผลการศึกษา	25
4.1 องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนไผ่ขอน้ำ	25
4.2 แนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนไผ่ขอน้ำ	47
บทที่ 5 ข้อเสนอแนะและบทสรุป	52
5.1 ข้อจำกัดในการศึกษาและข้อเสนอแนะ	52
5.2 บทสรุป	53
5.3 การนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์	56
เอกสารอ้างอิง	58
ภาคผนวก	60